

Prof.dr. Rint Sybesma

Het loze van tijdenloosheid

Universiteit Leiden

Het loze van tijdenloosheid

Oratie uitgesproken door

Prof.dr. Rint Sybesma

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de

Chinese Taalkunde

aan de Universiteit Leiden

op vrijdag 1 oktober 2010

Universiteit Leiden

Voor Marianne.

PROF.DR. RINT SYBESMA

Zeer gewaardeerde toehoorders,

*Het leven is een pijpkaneeel:
je zuigt eraan maar krijgt niet veel.*

Toen onze beppe, de moeder van onze vader, na weduwe te zijn geworden regelmatig langere periodes bij ons logeerde, strooide ze scheutig met dit soort opbeurende teksten.

*It is wat yn 'e wrâld:
wa't lang libbet wurdt âld.*

Ofwel: Het is wat in de wereld: wie lang leeft wordt oud.

Hier is er nog één, haar eigen variant op de aloude en alom bekende regels:

*Wat is het leven een tocht naar het graf,
wat heden bloeit valt gisteren af.*

Hiermee maakte onze beppe een dubbelgelaagd grapje (driedubbel voor wie het origineel kent en denkt te weten wat er komt en dan komt er wat anders - maar deze laag laten we verder buiten beschouwing). Allereerst is er de - laten we zeggen - filosofisch-poëtische laag: daar moeten we toch even over nadenken, over iets wat vandaag in volle bloei staat en gisteren is afgevallen. Daarnaast wordt hier een taalspelletje gespeeld, een vervreemdend spel met de tijden, de combinatie van *valt* met *gisteren*, waardoor we op het verkeerde been gezet worden. Veranderen we de tweede regel in: “Wat heden bloeit is gisteren reeds afgevallen”, dan hebben we alleen de filosofisch-poëtische laag van het grapje over, de talig-poëtische laag is weg.

De vraag die ik vanmiddag met u wil beantwoorden is: Is dit grapje te vertalen in het Mandarijn, met behoud van beide lagen? Die vraag is interessant omdat het Mandarijn bij velen bekend staat als een taal die het verschil tussen de

tegenwoordige tijd en de verleden tijd niet kent, of in elk geval niet over grammaticale of morfologische middelen beschikt om dat verschil tot uitdrukking te brengen: als een taal zonder tense, dus.

Hier zijn een paar citaten over de tijdenloosheid van het Mandarijn, of het Chinees meer in het algemeen:

“Mandarin has no markers for tense.” (Li & Thompson 1981, 13)

“... there is no inflectional morphology to express tense ...” (Klein, Li & Hendriks 2001, 723)

“[Chinese is one of those languages that show] no formal distinction of the tenses in their verbs.” (Mei 2002, 46)

“Tense is not a feature of Chinese grammar. An act or event is located in time by time words or context, not by the form of the verb.” (Ramsey 1987, 76)

“The temporal status of an event in Chinese is mainly indicated by time words or expressions.” (Tiee 1986, 90)

“Chinese is a nontensed language [because, among other reasons,] the verbal system of Chinese [has] no obligatory morphological marking of a past/non-past distinction.” (Hu, Pan & Xu 2001, 1120)

Er worden in deze citaten goed beschouwd twee beweringen gedaan. Allereerst: het Chinees maakt geen morfologisch onderscheid tussen tegenwoordige en verleden tijd. En de tweede bewering is: wil men dat verschil toch tot uitdrukking brengen, dan doet men dat door middel van het gebruik van tijdsbepalingen (woorden als *gisteren*), of men verlaat zich op de context.

In hoeverre kloppen deze beweringen?

Je kunt in het Mandarijn, net als in andere talen, natuurlijk heel goed duidelijk maken dat een gebeurtenis in het verleden heeft plaatsgevonden. Het Mandarijn heeft daartoe allerlei middelen tot z'n beschikking, waaronder de volgende vier.

Allereerst kun je, zoals in een aantal van de citaten al wordt aangegeven, een tijdsbepaling in een zin zetten. Dit blijkt uit voorbeeld (1).

- (1) a. 我住在萊頓
 wǒ zhù zài Leiden
 ik wonen te Leiden
 ‘Ik woon in Leiden’
 b. 我當時住在萊頓
 wǒ dāngshí zhù zài Leiden
 ik destijds wonen te Leiden
 ‘Ik woonde indertijd in Leiden’

We hebben hier twee zinnen, (1a), *wǒ zhù zài Leiden*, waarin, als hij out of the blue wordt geuit, een bewering wordt gedaan over het heden, en (1b), *wǒ dāngshí zhù zài Leiden* met een soortgelijke bewering over een situatie in het verleden. Dit minimale paar laat zien dat de verandering in betekenis inderdaad (de citaten zeiden het al) niet correleert met een verandering in de vorm van het werkwoord: *zhù* blijft *zhù*. Het enige vormelijke verschil tussen deze twee zinnen zit ’m in de aan- en afwezigheid van de tijdsbepaling *dāngshí* ‘destijds’.

Naar aanleiding van dit voorbeeld wil ik twee dingen opmerken. Ten eerste kan een zin ook zonder tijdsbepaling temporeel geïnterpreteerd worden. Dat blijkt al uit de zin in (1a): die verwijst naar het nu, maar dat kan niet door een tijdsbepaling komen, want die is er niet. Het blijkt ook uit het eerste stuk van een zin als die in (2), waarin we in het ongemarkeerde geval verwijzen naar een situatie in het verleden en waarin evenmin een tijdsbepaling zit.

- (2) 我住在北京的時候 (天天吃豆漿油條)
 wǒ zhù zài Běijīng de shíhou
 ik wonen te Peking OND tijd
 (tiāntiān chī dòujiāng yóutiáo)
 (dagelijks eten sojamelk oliestok)
 ‘Toen ik in Peking woonde (at ik dagelijks gefrituurde deegstokken met sojamelk)’

Ten tweede wil ik erop wijzen dat ook de stelling dat men zich kan verlaten op de context beperkt houdbaar is. We nemen, nogmaals, (1a) als voorbeeld, en vragen ons af of we de temporele interpretatie van een zin als deze kunnen beïnvloeden door te spelen met de niet-talige context. Stel, ik loop met wat mensen door de stad Chángshā en, wijzend naar een of ander gebouwtje, roep ik opeens:

- (3) 毛主席住在這兒!
 Máo zhǔxí zhù zài zhèr!
 Máo voorzitter wonen te hier
 ‘Voorzitter Máo woont hier!’

Mijn Chinese medewandelaars zullen moeten lachen. Hoe kan voorzitter Máo daar nu wonen, hij woont immers in ons hart! (Zo staan we toch nog even stil bij de nationale feestdag van China, die het vandaag is. Het is vandaag precies 61 jaar geleden dat de oprichting van de Volksrepubliek China werd afgekondigd door Máo Zédōng.)

In ernst: mijn Chinese medewandelaars zullen moeten lachen, maar niet omdat Voorzitter Máo domicilie zou hebben gekregen in ons aller harten, maar omdat de zin in (3), geuit in de gegeven context, impliceert dat Máo Zédōng nog in leven is. En dat is hij niet meer. De relevantie van dit voorbeeld is dan ook dat als we in een zin als die in (3) een persoon als onderwerp hebben van wie alle deelnemers aan het gesprek weten dat hij is overleden, we niet een zin krijgen in de verleden tijd (wat we verwachten als context zo belangrijk is voor de temporele interpretatie van een zin), maar een rare zin, een zin met een tegenstelling, precies zoals in de Nederlandse vertaling: “Voorzitter Máo woont hier”.

De vraag waar de tegenwoordigetijdsinterpretatie van (1a) vandaan komt is een belangrijke, maar vanmiddag kunnen we ’m onbeantwoord laten. Wat van belang is, is dat zinnen los van expliciete tijdsbepalingen deze of gene temporele interpretatie hebben, en dat niet-talige context in dezen evenmin noodzakelijk van enig belang is.¹

Keren we nu terug naar de verschillende manieren waarop je in het Mandarijn tot uitdrukking kunt brengen dat een gebeurtenis in het verleden heeft plaatsgevonden. We hebben er nu één gehad, invoeging van een tijdsbepaling.

Een andere manier om aan te geven dat een handeling in het verleden heeft plaatsgevonden is door het element *le* achter het werkwoord te zetten. Het minimale paar in (4) laat dat duidelijk zien:

- (4) a. 我買這本書
wǒ mǎi zhèiběn shū
ik kopen dit boek
'Ik koop dit boek'
- b. 我買了這本書
wǒ mǎi-le zhèiběn shū
ik kopen-LE dit boek
'Ik heb dit boek gekocht'

Heb ik in de boekhandel een keus gemaakt, dan loop ik ermee naar de kassa en zeg ik (4a): *wǒ mǎi zhèiběn shū*. Loop ik na gedane zaken vervolgens de winkel uit, kan ik het morfje *le* invoegen. Dan krijgen we (4b), *wǒ mǎi-le zhèiběn shū*, en hiermee rapporteer ik over een activiteit die reeds is afgesloten: het kopen van het boek is klaar, heeft zich reeds voltrokken.

In het licht van dit voorbeeld moeten we kort ingaan op de vraag wanneer er sprake is van een “morfologisch proces”. Moeten we de toevoeging van *le* als een morfologisch proces zien of niet? Het is gebruikelijk dit niet te doen, maar ik heb nooit goed begrepen waarom niet. Ik zie althans geen verschil met soortgelijke processen in andere talen, die wél het label “morfologisch” krijgen. Als we *-de* toevoegen aan *wandel* krijgen we *wandelde* en voegen we *le* toe aan *mǎi* dan krijgen we *mǎi-le*, en ik zie niet in waarom we in het Nederlandse geval van een morfologisch proces moeten spreken en in het Chinese niet.

Los van dit specifieke punt moeten we, om recht te doen aan de materie waar we ons vanmiddag mee bezig houden, het begrip “morfologisch proces” iets anders definiëren dan we als Indo-Europeanen gewend zijn.

Er wordt in de taalkunde onderscheid gemaakt tussen lexicale en functionele elementen. Grofweg kunnen we zeggen dat lexicale elementen woorden zijn met een “volle” betekenis: het gaat om woorden zoals *winkelwagentje* en *duwen* die verwijzen naar concepten waarvan we instantiëringen vinden in de al dan niet werkelijke wereld. Functionele elementen, daarentegen, hebben geen betekenis maar een grammaticale functie. We hebben het dan over elementen die we in sommige talen aan een zin kunnen toevoegen om van die zin een vraagzin te maken, of over lidwoorden, zoals het Nederlandse *de* en *het*, maar ook over elementen zoals die waar we het nu over hebben, die abstracte noties als *getal* en *tense* aangeven.

Ik zou voor vanmiddag de term “morfologische proces” willen definiëren als “de toevoeging van een functioneel element aan een groter geheel”. De toevoeging van zo'n element hoeft dus niet, zoals in Indo-Europese talen vaak wel het geval is, te leiden tot veranderingen in de vorm van enig lexicaal element in dat grotere geheel in het bijzonder.

Los, dus, van de vraag of de parallel met het Nederlandse *wandelde*, die ik hierboven trok, klopt of niet, hebben we volgens deze definitie in het geval van *mǎi-le* in (4b) te maken met het resultaat van een morfologisch proces: we hebben het functionele element *le* toegevoegd aan een groter geheel.

Als derde manier om aan te geven dat een gebeurtenis zich in het verleden heeft voltrokken kunnen we het functionele woordje *láizhe* achteraan de zin zetten, zoals we zien in het minimale paar in (5) ((5b) ontleend aan Sòng Yùzhū 1981, 272):

- (5) a. 我七點鐘吃早飯
 wǒ qī-diǎn-zhōng chī zǎofàn
 ik zeven uur eten ontbijt
 ‘Ik ontbijt om zeven uur’
- b. 我七點鐘吃早飯來着
 wǒ qī-diǎn-zhōng chī zǎofàn lái zhe
 ik zeven uur eten ontbijt LAIZHE
 ‘Ik heb om zeven uur ontbeten’

Wie de zin in (5a), *wǒ qī-diǎn-zhōng chī zǎofàn*, zonder *laizhe*, zegt, moet nog ontbijten, of hij doet een algemene uitspraak (hij ontbijt altijd om zeven uur). Wie de tegenhanger in (5b), met *laizhe*, *wǒ qī-diǎn-zhōng chī zǎofàn lái zhe* uit, is daarentegen wellicht al toe aan de lunch.

6 Het volgende minimale paar dat ik geef (in (6)) lijkt op het vorige. Het laat zien dat toevoeging van het elementje *de* helemaal aan het eind van de zin ook een manier is (en dat is dan de vierde en laatste manier die ik vanmiddag wil laten zien) om aan te geven dat de handeling in kwestie in het verleden heeft plaats gevonden (vergelijk Li & Thompson 1981, 589 (46a,b)):

- (6) a. 他們八點鐘開門
 tāmen bā-diǎn-zhōng kāi mén
 zij acht uur openen deur
 ‘Zij gaan om acht uur open’
- b. 他們八點鐘開門的
 tāmen bā-diǎn-zhōng kāi mén de
 zij acht uur openen deur DE
 ‘Zij zijn om acht uur open gegaan’

Als (6a) geuit wordt is de winkel nog dicht, bij (6b) is hij al open.²

Ik heb hierboven vier manieren de revue laten passeren die we in het Mandarijn tot onze beschikking hebben als we willen aangeven dat een gebeurtenis in het verleden heeft

plaatsgehad: we kunnen het doen met een tijdsbepaling, met het elementje *le* achter het werkwoord, en met *laizhe* en *de* helemaal achteraan de zin. Als we in de definitie van de term “morfologisch proces” abstraheren van de woordelijke vormveranderingen die al dan niet plaatsvinden, kunnen we drie van de vier manieren bovendien als “morfologisch” karakteriseren: die waarin we gebruik maken van de functionele morfjes *le*, *laizhe* en *de*.

Kunnen we nu concluderen dat het Mandarijn wel degelijk tense heeft - morfologische tense - en dat al die beweringen over de tijdenloosheid van die taal dus loos zijn? Nee, dat kunnen we niet, nog niet, althans, want we hebben het begrip “tense” nog niet gedefinieerd.

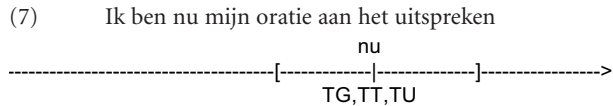
Laten we dat dan eerst maar eens doen. Ik ga dat doen aan de hand van ideeën van Wolfgang Klein en Teun Hoekstra, die beiden voortbouwden op het werk van vele voorgangers, met name Hans Reichenbach, en ik ga het doen voorkomen dat het allemaal heel eenvoudig is en dat er geen complicerende factoren zijn.³

Om het begrip “tense” te kunnen definiëren moeten we in een zin drie tijden onderscheiden:

- allereerst is er de tijd van het spreken, de tijd waarop de zin in kwestie wordt uitgesproken (in het vervolg weergegeven als TU, “de tijd van de uiting”); doorgaans is dat het nu;
- ten tweede gaat een zin over een bepaalde gebeurtenis en die speelt zich af, of heeft zich afgespeeld, op een bepaalde tijd, en dat is de “tijd van de gebeurtenis”, of wel TG;
- tenslotte is er de tijd waarover we wat willen zeggen, de TT, kort voor “Topic Time”.

Er zijn zinnen waarin deze drie tijden, dus de tijd van het spreken, de tijd van de gebeurtenis en de tijd waarover we wat willen zeggen samenvallen. Dat is bijvoorbeeld het geval in een zin als *Ik ben nu mijn oratie aan het uitspreken*: de tijd waar ik iets over wil zeggen is het nu, en de tijd van de gebeurtenis,

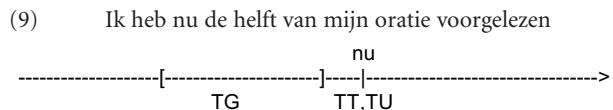
het uitspreken van de oratie, valt daarmee samen, en beide tijden vallen ook weer samen met het moment van spreken. Ik heb dat schematisch weergegeven in (7). De stippelijijn is de tijdsbalk, en tussen de vierkante haken vindt de gebeurtenis plaats waarover wordt gerapporteerd.

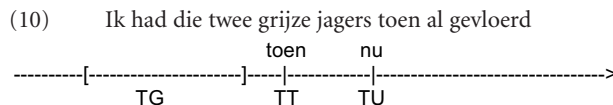
In een zin als *Ik zwom die ochtend het Kanaal over* vallen de tijd waar ik iets over wil zeggen, die ochtend, en de tijd van de gebeurtenis waarover ik rapporteer, het kanaalzwemmen, weer samen; alleen anders dan in (7) zijn ze losgekoppeld van het moment van spreken, het nu: ze gaan er namelijk aan vooraf. Dit is te zien in (8).

De tijd van de gebeurtenis kan ook losgekoppeld worden van de tijd waarover we iets willen zeggen. In de zin *Ik heb nu de helft van mijn oratie voorgelezen* wil ik op het moment van het spreken, nu, iets zeggen over het nu, namelijk dat het voorlezen van de eerste helft van mijn oratie daaraan voorafgegaan is. Dit is weergegeven in (9).

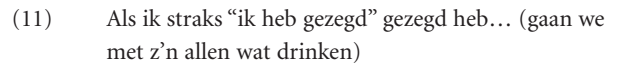

De tijden kunnen ook alle drie van elkaar worden losgekoppeld. Dat is het geval in de zin in (10):

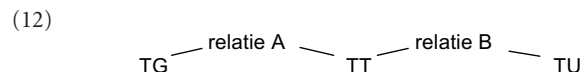
In deze zin ligt het moment waarover we iets willen zeggen, toen, vóór het spreekmoment, het nu, en de heldhaftige gebeurtenis waarover ik rapporteer had zich toen al voltrokken. Dus de tijd van die gebeurtenis ligt vóór “toen”.

In (11) staat nog een voorbeeld waarin de drie tijden van elkaar losgekoppeld zijn:

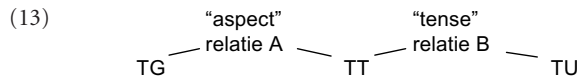
Hier ligt het moment waarover we wat willen zeggen, “straks”, in de toekomst, dus na het moment van spreken, en de tijd van het “ik heb gezegd” zeggen, ligt dáárvóór, maar ná het moment van spreken. (Vanmiddag laat ik de toekomst en de toekomstige tijd voor het gemak verder buiten beschouwing, maar dit soort voorbeelden laten goed zien dat de drie tijden, de tijd van de gebeurtenis, de tijd waarover we wat willen zeggen en de tijd van het spreken, allemaal van elkaar losgekoppeld kunnen worden.)

In dit model, dat in beginsel geldt voor alle talen, zijn er twee relaties: er is een relatie tussen de tijd van het spreken en de tijd waarover we iets willen zeggen, tussen TU en TT, en er is een relatie tussen de tijd waarover we wat willen zeggen en de tijd van de gebeurtenis, dus tussen TT en TG; dit is weergegeven in (12). Er is dus nooit een directe relatie tussen TG en TU, de tijd van de gebeurtenis en de tijd van het spreken: de relatie tussen die twee tijden verloopt altijd via TT, de tijd waarover we wat willen zeggen. Anders gezegd: de tijd van de gebeurtenis is altijd gerelateerd aan de tijd waarover we wat willen zeggen, en die is op zijn beurt altijd gerelateerd aan de tijd van het spreken.

Het idee is verder dat beide relaties twee verschillende waarden kunnen hebben: GELIJKTIJDIG MET (wat we aangeven met een komma) en VOORAFGAAND AAN (wat ik noteer met een naar rechts wijzende vishaak). (Zoals gezegd laten we de toekomst buiten beschouwing; als het leven toch maar een tocht naar het graf is, is dat hoe dan ook het beste.)

We hebben dus twee verschillende relaties, en talen beschikken over het algemeen over twee aparte, maar in wezen gelijksoortige, mechanismen om die relaties te beregelen. Nu zijn we waar we wezen wilden: het talig mechanisme dat verantwoordelijk is voor de positionering van TT, de tijd waarover we wat willen zeggen, ten opzichte van TU, de tijd van het spreken (dus relatie B in (12)), noemen we “tense”, en het mechanisme in taal dat de relatie tussen TT, de tijd waar we wat over willen zeggen, en TG, de tijd van de gebeurtenis, (dus relatie A in (12)) beregelt, noemen we “aspect”; zie (13).

Nu we een precieze definitie van het begrip “tense” hebben, kunnen we terugkeren naar de vraag of het Chinees tense heeft.

Wat we nu weten is dat er twee manieren zijn om tot uitdrukking te brengen dat een gebeurtenis zich in het verleden heeft afgespeeld. We kunnen TT (met TG) vóór TU zetten, dus de tijd waar we wat over willen zeggen vóór de tijd van het spreken, met andere woorden, dan doen we het met tense. We kunnen ook, als TT en TU samenvallen, de tijd van de gebeurtenis, TG, loskoppelen van TT en laten voorafgaan aan TT,TU; dan doen we het met aspect. Dit is weergegeven in (14).

- (14) a. TG,TT>TU ——— tense
 (TG valt samen met TT, TT gaat vooraf aan TU)
 b. TG>TT,TU ——— aspect
 (TG gaat vooraf aan TT, die samenvalt met TU)

De eerste strategie wordt doorgaans gevolgd door verschillende varianten van het Engels, de tweede door het Nederlands, zoals blijkt uit de zinnetjes in (15).

- (15) a. We bought a dairy farm.
 b. We hebben een melkveebedrijf gekocht.

Om vast te stellen of het Chinees “tense” heeft moeten we dus nagaan of het Chinees middelen heeft om TT, de tijd waar we wat over willen zeggen, los te koppelen van TU, het spreekmoment. Laten we daartoe teruggaan naar de b-voorbeelden in (1), (4), (5) en (6) en kijken of in die zinnen om te rapporteren over gebeurtenissen uit het verleden gebruik gemaakt wordt van de strategie in (14a) of van die in (14b).

Wat het eerste voorbeeld, in (1b), betreft denk ik dat er goede redenen zijn om aan te nemen dat we te maken hebben met het scenario in (14a), en dus met tense: door gebruik van het temporele bijwoord *dāngshí* ‘destijds’ wordt TT, de tijd waar we wat over willen zeggen, losgekoppeld van de tijd van het spreken, TU.

Hiermee hebben eigenlijk al bewezen dat het Mandarijn tense heeft, maar laten we gauw naar de volgende voorbeelden kijken om vast te stellen of het ook morfologische middelen kent om tense uit te drukken.

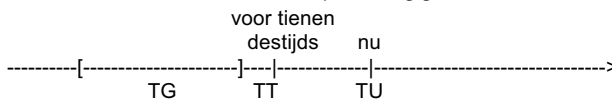
Het minimale paar in (4) laat, weten we nog, zien dat vormelijke toevoeging van het functionele morfje *le* leidt tot een verandering in de betekenis van de zin: het gaat nu om een gebeurtenis uit het verleden. De vraag is nu: is *le* verantwoordelijk voor loskoppeling van de tijd waarover we wat willen zeggen van de tijd van het spreken (dus voor de loskoppeling van TT van TU), of is *le* verantwoordelijk voor de loskoppeling van de tijd van de gebeurtenis van de tijd waar we wat over willen zeggen (dus voor de loskoppeling van TG van TT)? Ofwel: hebben we te maken met een geval van

(14a) of met een geval van (14b)? Anders gezegd: is het Chinees eigenlijk hetzelfde als het Nederlands of is het eigenlijk hetzelfde als het Engels?

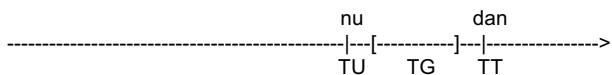
De enige manier waarop we dat kunnen nagaan is door de tijd waar we wat over willen zeggen met gebruik van een tijdsbepaling los te koppelen van het moment van het spreken, en vervolgens te kijken of we dan met *le* de tijd van de gebeurtenis kunnen loskoppelen van de tijd waarover we wat willen zeggen. We krijgen dan zinnen die lijken op de zinnen die we al gezien hebben in (10) en (11). Zoals blijkt uit de voorbeelden in (16) en (17) is dat geen enkel probleem (met dank aan Lin Chinhui).

(16) a. 我昨天沒到十點就已經買了這本書
 wǒ zuótiān méidào shí-diǎn jiù yǐjīng mǎi-le
 ik gisteren nog.niet tien-uur toen al kopen-LE
 zhèiběn shū
 dit boek
 ‘Ik had dit boek gisteren voor tien al gekocht’

b. 我當時早就買了這本書
 wǒ dāngshí zǎo jiù mǎi-le zhèiběn shū
 ik destijds allang kopen-LE dit boek
 ‘Ik had dit boek destijds allang gekocht’

(17) 我們一會兒先買那本書，買了那本書就去吃飯
 wǒmen yíhuìr xiān mǎi nàiběn shū,
 wij straks eerst kopen dat boek,
 mǎi-le nàiběn shū, jiù qù chīfàn
 kopen-LE dat boek, dan gaan eten
 ‘Wij gaan straks eerst dat boek kopen, en (nadat) we dat boek gekocht hebben, gaan we eten’

Met gebruikmaking van een tijdsaanduiding (“gisteren voor tien”, “destijds” en “straks”) hebben we de tijd waarover we wat willen zeggen losgemaakt van de tijd van het spreken, en met gebruikmaking van *le* blijken we te kunnen uitdrukken dat de tijd waarop de gebeurtenis zich voltrekt voorafgaat aan de tijd waarover we wat willen zeggen.

Kortom: het element *le* werkt op de relatie tussen TT en TG, tussen de tijd waar we wat over willen zeggen en de tijd van de gebeurtenis. In het licht van (13) zien we dan dat wat bijna iedereen bijna altijd al gezegd heeft dus waar is: *le* is geen tense-element, maar is aspectueel.⁴

Laten we dan nu onze aandacht richten op de functionele elementen *láizhe* en *de*, en nagaan hoe we hen moeten plaatsen vis à vis het model in (13). Kunnen deze elementen net als *le* worden gebruikt om de tijd van de gebeurtenis los te koppelen van de tijd waar we wat over willen zeggen? Daar kunnen we gemakkelijk achterkomen. We nemen de zinnen in (16) en (17), passen ze aan en kijken wat er gebeurt. Als we dit experiment uitvoeren krijgen we (18) en (19) (met dank aan Lù Yáo).

(18) a. *我昨天沒到十點就已經買這本書來着
 *wǒ zuótiān méidào shí-diǎn jiù yǐjīng mǎi
 ik gisteren nog.niet tien-uur toen al kopen
 zhèiběn shū láizhe
 dit boek LAIZHE

b. *我昨天沒到十點就已經買這本書的
 *wǒ zuótiān méidào shí-diǎn jiù yǐjīng mǎi
 ik gisteren nog.niet tien-uur toen al kopen
 zhèiběn shū de
 dit boek DE

(19) a. *我一會兒先買那本書，買那本書來着 (以後)
 就去吃飯
 *wǒmen yíhuìr xiān mǎi nàiběn shū,
 wij straks eerst kopen dat boek,
 mǎi nàiběn shū láizhe (yǐhòu), jiù qù chīfàn
 kopen dat boek LAIZHE (nadat), dan gaan eten

- b. *我一會兒先買那本書，買那本書的（以後）
就去吃飯

*wǒmen yíhuìr xiān mǎi nàiběn shū,
wij straks eerst kopen dat boek,
mǎi nàiběn shū de (yǐhòu), jiù qù chīfàn
kopen dat boek DE (nadat), dan gaan eten

De sterretjes voor deze zinnen geven aan dat ze ongrammaticaal zijn. Hoewel er in principe natuurlijk andere verklaringen kunnen zijn, denk ik dat we de uitkomst van ons experiment als volgt moeten uitleggen: *láizhe* en *de* kunnen niet gebruikt worden om TG van TT los te koppelen, ze kunnen alleen gebruikt worden om TT van TU los te koppelen en dat is wat ze doen in (5) en (6).

We kunnen nu, onder verwijzing naar (13) en (14), concluderen dat *láizhe* en *de* tense-elementen zijn. Als deze conclusie juist is, is het dus niet alleen niet waar dat het Mandarijn geen tense heeft, maar is het ook niet waar dat het geen morfologische middelen heeft om tense tot uitdrukking te brengen.

Hoe komt het nu dat we zo vaak moeten lezen dat het Mandarijn dit allemaal niet heeft?

Eenzijds komt dat, vermoed ik, doordat men over het algemeen een minder abstracte, enigszins Indo-Eurocentrische definitie van het begrip “morfologisch proces” hanteert, en, zoals ook blijkt uit de eerder gegeven citaten, strikt kijkt of het werkwoord van vorm verandert of niet.

Waarschijnlijk is er echter een belangrijkere reden, namelijk dat *láizhe* en met name *de* zich ook in andere opzichten heel anders gedragen dan de verledentijds morfemen in Indo-Europese talen. Ten eerste is het niet verplicht om in verledentijdszinnen *láizhe* en *de* te gebruiken. Dit weten al van de zinnen in (1b) en (2): die verwijzen naar gebeurtenissen uit het verleden, maar bevatten *láizhe* noch *de*.

Ten tweede - en daar hebben we het nog niet over gehad - hebben we als we *de* in zinsfinale positie aantreffen niet altijd een zin in de verleden tijd. Het heeft er alle schijn van dat de verledentijdsfunctie van *de* niet z'n primaire functie is. Hetzelfde geldt waarschijnlijk voor *láizhe*, maar ik ga nu alleen kort in op *de*.

Al naar gelang het soort predicaat dat we in een zin aantreffen, krijgen we namelijk verschillende soorten betekenissen als we er *de* aan toe voegen. Ik zal er drie de revue laten passeren (er zijn er meer, maar die negeren hier).

Zo wordt *de* om te beginnen in zinnen met modale werkwoorden en predicaten die een statische toestand uitdrukken gebruikt, als de spreker extra verzekering wil geven, extra wil benadrukken dat wat hij zegt echt waar is. Kijk maar naar het minimale paar in (20) (gebaseerd op een voorbeeld uit Li & Thompson 1981):

- (20) a. 我們不會欺負你們
wǒmen bù huì qīfu nǐmen
wij niet zullen pesten jullie
'We zullen jullie niet pesten'
- b. 我們不會欺負你們的
wǒmen bù huì qīfu nǐmen de
wij niet zullen pesten jullie DE
'We zullen jullie niet pesten - echt niet, geloof ons nu maar'

De zin in (20a), *wǒmen bù huì qīfu nǐmen*, heeft geen enkele overredingskracht, maar voegen ze er *de* aan toe dan krijgen we (20b), *wǒmen bù huì qīfu nǐmen de*, en nu zou je er zomaar intrappen.

Een tweede gebruik van *de* als zinsfinaal element in zinnen met een statisch predicaat kan worden gekenschetst als “aanduiding van verklaring”. De zin in (21a) is een neutrale beschrijving van een zekere toestand.

(21) a. 她男朋友住在那兒
 tā nán-péngyou zhù zài nàr
 haar vriendje woont te daar
 ‘Haar vriendje woont daar’

c. 貨今天到的
 huò jīntiān dào de
 goederen vandaag aankomen DE
 ‘De goederen zijn vandaag gearriveerd’
 (cf. Lee 2003, (18))

Voegen we er *de* aan toe, zoals we in (21b) gedaan hebben, kunnen we ’m gebruiken als verklaring, bijvoorbeeld als antwoord op een vraag als: Waarom gaat iemand met een Ph.D. van het MIT en een schitterende toekomst voor zich naar een achterlijke plek als Nederland toe? Was hun die vraag in het Mandarijn gesteld, dan hadden mijn schoonouders kunnen antwoorden met (21b):

b. 她男朋友住在那兒的
 tā nán-péngyou zhù zài nàr de
 haar vriendje woont te daar DE
 ‘Haar vriendje woont daar, zie je’

Oh, zit het zo.

De verzekeringslezing en de verklaringslezing worden wel onder één noemer samengebracht, die van “context linking”; er wordt immers een relatie tot stand gebracht met de actuele context van het gesprek. In dit gebruik wordt *de* ook wel een “relevantiemarkeerder” of “actualiteitsmarkeerder” genoemd.

Het verledentijdseffect waar we het steeds over gehad hebben, komen we tegen in zinnen met meer dynamische predicaten waarin bovendien een eindpunt zit ingebakken. Dit zien we nogmaals geïllustreerd in (22).

(22) a. 他在北京買這些書的
 tā zài Běijīng mǎi zhèixi shū de
 hij te Peking kopen deze boeken DE
 ‘Zij heeft deze boeken in Peking gekocht’
 b. 他在北京找到他的
 tā zài Běijīng zhǎo-dào tā de
 zij te Peking zoeken-SUCCESS hem DE
 ‘Zij heeft hem in Peking gevonden’

In al deze zinnen hebben we, net als in (6b), steeds een ingebakken eindpunt: het moment van eigendomswisseling in (22a), het vinden na het zoeken in (22b) en de aankomst van de goederen in (22c).

Het aardige is nu dat we ook deze verledentijdsfunctie gemakkelijk kunnen onderbrengen onder de noemer “context linking”. Er wordt een link gelegd tussen een activiteit met een expliciet eindpunt en de actualiteit van het gesprek, met als natuurlijke implicatie dat de gehele gebeurtenis, dus inclusief dat eindpunt, relevantie heeft voor die actualiteit. Dat eindpunt kan echter alleen relevant zijn voor de actualiteit, en dit is een zeer belangrijk punt in dit verhaal, als het reeds is bereikt. Zo krijgt een context linker of actualiteitsmarkeerder bij activiteiten met een ingebakken eindpunt, *en alleen bij deze*, de functie van markeerder van de verleden tijd.

11

Mijn directe collega Jeroen Wiedenhof heeft in zijn grammatica van het Mandarijn al onderkend dat *lái zhe* een situatie uit het verleden relevant maakt voor het moment van spreken en bovendien dat het een van de weinige partikels is die, in de terminologie van vanmiddag, een verband legt met TU, de tijd van het spreken.⁵

Kortom, het gebruik van *de* en *lái zhe* als verledentijds morfemen, is een afgeleide van hun gebruik als actualiteitsmarkeerder.

Kijken we naar andere Chinese talen dan het Mandarijn, dan zien we hetzelfde beeld terugkomen, zij het steeds weer met interessante andere accenten. In het Kantonees, bijvoorbeeld, zien we dat de tegenhangers van *de* en *lái zhe*, *ge3*

respectievelijk *lei4*, eveneens actualiteitsmarkeerderschap paren aan tensemarkeerderschap. Een aardig verschil met het Mandarijn is dat *ge3* en *lei4* de taken aan het verdelen zijn: *lei4* doet de verleden tijd, *ge3* de tegenwoordige.⁶

Laat ik tot een afronding van dit gedeelte van mijn voordracht komen. We hebben vastgesteld dat het Chinees wel degelijk morfologische tense-elementen heeft. (Er zijn, zeg ik er even gauw voor de goede verstaanders tussendoor, allerlei aanwijzingen dat we die elementen in C moeten positioneren.)

De bewering, kortom, dat het Chinees tijdenloos is, geen tense heeft, is loos. Het heeft wel degelijk functionele elementen die de tijd waarover we wat willen zeggen, TT, positioneert ten opzichte van het moment van spreken, TU. Het maakt er echter op een zeer loze, zeer uitgekookte, manier gebruik van, in die zin, dat je ze niet slaafs altijd hoeft te gebruiken als je rapporteert over zaken die in het verleden spelen.

12

Wat we verder kunnen vaststellen is dat de studie van het Chinees gebaat is bij een wijdere blik. Als we ons afvragen of het Mandarijn verschil tot uitdrukking kan brengen tussen gebeurtenissen uit het verleden en gebeurtenissen uit het heden en we gaan vervolgens met een Indo-Europese bril op zoek naar morfeempjes die aan het werkwoord zitten vastgeplakt of in het werkwoord verwerkt worden en die in verledentijdszinnen verplicht zijn, dan vinden we niks en leren we niks. Stellen we ons echter iets minder benepen op en kijken we met een wat wijdere blik hoe deze talen de relatie tussen TT en TU beregelen, dan blijkt niet alleen dat we met betrekking tot die talen een aantal interessante dingen kunnen zeggen, maar ook dat we onze kennis over tense en de manier waarop die notie in taal wordt uitgedrukt verrijkt hebben.

Dit is, mutatis mutandis, waar voor de studie van China in het algemeen.

Ondertussen hebt u zich natuurlijk de hele tijd het hoofd gebroken over de vraag hoe we toch de regel *wat heden bloeit valt gisteren af* moeten vertalen in het Mandarijn - met behoud van beide lagen. Als we alleen de filosofisch-poëtische laag willen verwerken hebben we het gemakkelijk. We kunnen zelfs kiezen uit verschillende opties. We kunnen de aspectuele route kiezen en iets vormen dat heel dicht tegen het Nederlandse “wat heden bloeit is gisteren afgevallen” aan zit. Kijk maar naar (23):

- (23) 今天開的花兒昨天就已經落下了
jīntiān kāi de huār zuótiān jiù yǐjīng
vandaag bloeien OND bloem gisteren toen al
luò-xià-le
vallen-neer-LE
‘de bloemen die vandaag bloeien zijn gisteren reeds afgevallen’

We kunnen ook de tense-route kiezen en *zuótiān* ‘gisteren’ het werk laten doen zoals we dat kennen uit (1b); dan krijgen we (24), iets wat erg lijkt op het Nederlandse “wat heden bloeit viel gisteren af”:

- (24) 今天開的花兒昨天就落下
jīntiān kāi de huār zuótiān jiù luò-xià
vandaag bloeien OND bloem gisteren toen vallen-
neer
‘de bloemen die vandaag bloeien vielen gisteren reeds af’

In deze zin hebben we een kaal werkwoord en u ziet de bui al hangen: we kunnen op geen enkele manier een tegenwoordigetijdslezing voor dit werkwoord in deze zin afdwingen. We moeten iets anders verzinnen om de Chinese lezer of luisteraar een zelfde soort talige vervreemding te laten voelen als de Nederlandse bij het ervaren van de combinatie van *valt* en *gisteren*.

Het origineel van de aloude regels waarop onze beppe persifleerde komt ons te hulp. Het zegt: “Wat heden bloeit valt morgen af”, wat ons eraan herinnert dat de tegenwoordigtijdsvorm in het Nederlands vaak gebruikt wordt voor de toekomstige tijd. En die kunnen we in het Chinees wel expliciet uitdrukken. Zo komen we op (25):

- (25) 今天開的花兒昨天就要落下
jīntiān kāi de huār zuótiān jiù yào
vandaag bloeien OND bloem gisteren dan zullen
luò-xià
vallen-neer
'de bloemen die heden bloeien zullen gisteren afvallen'

Dit zinnetje geeft de Chinese hoorder hetzelfde gevoel van vervreemding, van op het verkeerde been te zijn gezet, als “Wat heden bloeit valt gisteren af.”

Ik dank Lin Chin-hui en Lisa Cheng voor het meedenken en meeverhalen.

Met het uitspreken van mijn oratie, heet het, aanvaard ik het hoogleraarsambt. Ik doe dit graag en met overtuiging. Mijn hoogleraarschap is een persoonlijk hoogleraarschap, en ik heb al eens in *Mare* betoogd dat eigenlijk ieder hoogleraarschap een persoonlijk hoogleraarschap zou moeten zijn.⁷ Verschillende mensen hebben laten blijken van mij te verwachten dat ik daar op deze plaats nogmaals voor pleit. Ik wil graag aan die verwachting voldoen, maar ik houd het kort. Onder verwijzing naar het artikel in *Mare*, getiteld “Wij hebben de jeugd niets te bieden”, zal ik er slechts dit over zeggen. Het leerstoelensysteem dat we nu aan de Nederlandse universiteiten kennen is oneerlijk en onrechtvaardig. Er is in dit systeem niet noodzakelijk een relatie tussen hoe hard je aan dat pijpkaneeel zuigt en hoeveel je krijgt. Als gevolg biedt het jonge wetenschappers geen enkel perspectief. Daarom, en om een aantal andere redenen waar ik nu niet op in zal gaan,

moeten we zo snel mogelijk overstappen op een loopbaansysteem, waarin er wel noodzakelijk een relatie bestaat tussen je prestaties en de loop van je carrière.

De eerste oktober is niet alleen een gedenkwaardige dag vanwege de stichting van de Volksrepubliek in 1949, waar ik al eerder aan refereerde, maar ook vanwege mijn promotie, op de kop af 18 jaar geleden. Helaas zijn mijn promotor, Jan Kooij, en mijn co-promotor, Teun Hoekstra, niet meer onder ons. Jan zou nu 70 geweest zijn, Teun 57 - ze hadden hier dus allebei gewoon moeten zijn. De toga die ik nu draag is die van Jan. Ik draag 'm vandaag als een erbetoon aan hem en Teun.

Ook zonder de bemoeienissen van Maghiel van Crevel, Jos Schaeken en Ivo Smits had ik hier niet gestaan. Ik ben hen, en alle anderen die aan deze benoeming hebben bijgedragen, zeer dankbaar. Maghiel is bovendien op vele andere manieren mijn leidsman geweest. Ik weet dat hij nu heel goed werk doet bij het LIAS, maar ik kijk uit naar de dag dat hij gewoon weer dagelijks bij ons in het Arsenaal over de vloer komt.

NWO wil ik hier ook graag noemen: deze organisatie heeft het grootste deel van mijn werkzame leven gefinancierd en ik ben daar heel gelukkig mee en ik hoop NWO ook.

Johan Rooryck, James Liang, Wim Stokhof en Wilt Idema hebben zich in het verleden over mij ontfermd en dat zal ik nooit vergeten.

Ook alle andere collega's aan beide zijden van de Witte Singel wil ik graag bedanken voor al die jaren dat we hier samen de boel overeind gehouden hebben. Barend ter Haar dank ik voor zijn eerlijkheid, zijn onbevangenheid en zijn vriendschap. Crit Cremers dank ik omdat hij mij al die tijd met zijn wijze woorden met beide benen op de grond heeft weten te houden; en Jeroen Wiedenhof dank ik voor de samenwerking die nog steeds almaar prettiger en plezieriger wordt.

Laat ik deze gelegenheid ook te baat nemen om Peter Ho en Frank Pieke in ons midden te verwelkomen.

De studenten wil ik ook niet vergeten. Hoewel een sabbatical op gezette tijden en een wat minder zware onderwijslast zeer welkom zouden zijn, ambieer ik geen voltijdse onderzoeksbaan. Het onderwijs houdt *mij* bij de les, niet alleen vanwege de colleges zelf, maar vooral door de interactie met de studenten, en de promovendi, die ik altijd weer als stimulerend ervaar. Ik hoop dat jullie mij blijven uitdagen en prikkelen.

Bijna bij het eind gekomen, gaan we weer terug naar het begin, de familie en de vrienden, die weten hoe het dertig, veertig, vijftig jaar geleden was en alleen al daarom gevoelens van warmte opwekken. Tegen hen wil ik zeggen dat ik hoop dat we elkaar wat vaker zullen zien. Voor je het weet, vallen we gisteren af.

14

Naast de oude warmte is er de nieuwe, en dan komen we automatisch uit bij Lisa Cheng, mijn vrouw. Wat haar betreft volsta ik vandaag, zoals dat gaat bij *academic couples*, met een literatuurverwijzing, en wel naar de laatste regels van pagina 437 van de Ballentine paperback editie van *The demon-haunted world. Science as a candle in the dark* van Carl Sagan. Wat Sagan in die regels over zijn vrouw zegt, zeg ik hem graag na over de mijne. Alleen kan ik dat hier niet doen, met al die studenten in de zaal, en met mijn eigen kinderen erbij - en mijn ouders!

Mijn kinderen. Jammer genoeg is Sietze er vandaag niet bij; hij is een paar weken geleden vertrokken naar Peking om daar een jaar te studeren - kan ik moeilijk wat van zeggen. Desondanks, dan dus maar alleen in figuurlijke zin, kan ik over mijn kinderen het volgende zeggen: ik zie ze zitten, *uatsə sitsə sibrən*.

Ik heb gezegd.

Bibliografie

- Chirkova, Ekaterina (2003). *In search of time in Peking Mandarin*. Proefschrift, Universiteit Leiden.
- Hoekstra, Teun (2004). ECP, tense and islands. *Arguments and structure: Studies on the architecture of the sentence*, 191-215. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hu, Jianhua, Haihua Pan en Liejiong Xu (2001). Is there a finite vs. nonfinite distinction in Chinese? *Linguistics* 39, 1117-1148.
- Klein, Wolfgang (1994). *Time in language*. London: Routledge.
- Klein, Wolfgang, Ping Li en Henriëtte Hendriks (2000). Aspect and assertion in Mandarin Chinese. *Natural Language and Linguistic Theory* 18, 723-770.
- Lee, Huichi (2003). On sentence-final *de* in Mandarin. Lezing gegeven tijdens NACCL 2003, Michigan.
- Li, Charles en Sandra Thompson (1981). *Mandarin Chinese: A functional reference grammar*. Berkeley: University of California Press.
- Li, Charles, Sandra Thompson en Bójiāng Zhāng 张伯江 (1998). 从话语角度论证语气词“的” Cóng huàyuǎ jiǎodù lùnzhèng yǔqìcí “de” [The particle “de” as an evidential marker in Chinese [sic]]. *中国语文 Zhōngguó Yǔwén* 1998/2, 93-102.
- Lin, Jo-wang (2006). Time in a language without tense: The case of Chinese. *Journal of Semantics* 23, 1-53.
- Lin, Jo-wang (2010). A Tenseless Analysis of Mandarin Chinese Revisited: A Response to Sybesma 2007. *Linguistic Inquiry* 41, 305-329.
- Mei, Kuang (2002). How languages express time differently. *IIAS Newsletter* 28, 46.
- Ramsey, S. Robert (1989). *The languages of China*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Reichenbach, Hans (1947). *Elements of symbolic logic*. Berkeley: University of California Press.
- Rohsenow, John S. (1978). Perfective *le*: aspect and relative tense in Mandarin Chinese. *Proceedings of symposium on Chinese linguistics*, red. Robert Cheng, Ying-Che Li en Ting-Chi Tang. 269-291. Taipei: Student Book.
- Smith, Carlota S. en Mary S. Erbaugh (2005). Temporal interpretation in Mandarin Chinese. *Linguistics* 43, 713-756.
- Sòng Yùzhù 宋玉柱 (1981). 关于时间助词“的”和“来着” Guānyú shíjiān zhùcí “de” hé “láizhe” [On the temporal particles “de” and “laizhe”]. *中国语文 Zhōngguó Yǔwén* 1981/4, 271-276.
- Sybesma, Rint (2004). Exploring Cantonese tense. *Linguistics in the Netherlands 2004*, red. L. Cornips en J. Doetjes, 169-180. Amsterdam: AVT/John Benjamins.
- Sybesma, Rint (2007). Whether we Tense-agree overtly or not. *Linguistic Inquiry* 38, 580-587.
- Tiee, Henry H.-Y. (1986). *A reference grammar of Chinese sentences*. Tucson: University of Arizona Press.
- Wiedenhof, J. (2004). *Grammatica van het Mandarijn*. Amsterdam: Bulaaq.

Noten

- 1 Zie voor discussie hierover Lin (2006; 2010), Smith and Erbaugh (2005), Sybesma (2007).
- 2 In sommige varianten van het Mandarijn komt *de* ook voor tussen het werkwoord en het object in. Het verschil tussen *de* en *le* komt dan helemaal goed naar voren. Meer hierover in Li, Thompson en Zhang (1998) en Chirkova (2003).
- 3 Zie Klein (1994), Hoekstra (2004) en Reichenbach (1947).
- 4 Voor soortgelijke redenering, zie Klein, Li en Hendriks (2000) en Rohsenow (1978).
- 5 Wiedenhof (2004, 204).
- 6 Zie hiervoor Sybesma (2004).
- 7 *Mare*, 17 december 2009, p. 6.

PROF.DR. RINT SYBESMA

- 1987 Doctoraal in de Sinologie en de Algemene taalwetenschap, Leiden
- 1982-1984 Studie aan de Universiteit van Liaoning, Shenyang, China
- 1987-1988 Docent Taalwetenschap en Engelse grammatica aan de Universiteit van Liaoning, Shenyang, China
- 1992 Promotie, Leiden, op het proefschrift: *Causatives and accomplishments: the case of Chinese ba*
- 2000 Vernieuwingsimpuls NWO
- 2009 Benoeming tot hoogleraar Chinese taalkunde

Er wordt over het Chinees nogal eens beweerd dat het een tijdenloze taal is, een taal, die geen onderscheid maakt tussen, bijvoorbeeld, tegenwoordige en verleden tijd. Deze bewering klopt slechts ten dele. Als je goed zoekt kun je elementen vinden die je helpen de tegenwoordige van de verleden tijd te onderscheiden. Het aardige is, echter, dat die elementen dat niet altijd doen, en dat je ze bovendien, om dat onderscheid te maken, vaak helemaal niet nodig hebt.

Universiteit Leiden